

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА

(повне найменування вищого навчального закладу)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

(назва факультету)

Кафедра теоретичної і практичної філософії імені професора Й.Б. Шада

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

Тема: «ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СВОБОДИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ
ПРОСТОРІ»

Виконала: студентка IV курсу

група ОФЄ - 42

Спеціальність: 033 Філософія

(шифр, назва спеціальності)

Освітня програма: Європейські студії

Нікітіна Є.К.

Керівник Абашнік В.О.

Рецензент Радіонова Н.В.

Підсумкова оцінка: за національною шкалою:

кількість балів: _____

Підпис керівника _____

Кваліфікаційну роботу захищено на засіданні Екзаменаційної комісії

Протокол № _____ від « _____ » червня 2025 р.

Голова Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2025 рік

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота присвячена філософському осмисленню еволюції поняття свободи в європейському просторі. У дослідженні зосереджено увагу на зміні уявлень про свободу протягом історико-культурних епох від античних уявлень про політичну та моральну свободу до постмодерністського розуміння особистої автономії в умовах цифрової реальності. Авторка аналізує, як філософські уявлення про свободу формувалися в контексті різних суспільних формацій і трансформувалися під впливом змін у політиці, релігії, культурі та науці.

У роботі розглядаються класичні концепції свободи у творах таких мислителів, як Платон, Аристотель, представників стоїцизму, а також середньовічне християнське розуміння свободи як вираження духовного вибору, моральної відповідальності та внутрішньої автономії. Особлива увага приділена модерному періоду, де ідеї Джона Локка, Імануеля Канта, Жана-Жака Руссо та Шарля Монтеск'є стали ключовими у формуванні ліберального розуміння свободи як природного права та засади суспільного договору. Дослідження також охоплює сучасні виклики концепції свободи в епоху глобалізації та цифрових технологій. Аналізуються ідеї іспанського соціолога Мануеля Кастельса, одного з провідних теоретиків інформаційного суспільства, який розглядає мережеву структуру комунікацій як новий простір, у якому визначається свобода людини.

Український контекст представлений через аналіз подій Помаранчевої революції та Революції Гідності як вияв суспільного прагнення до свободи, гідності та самовизначення. Важливу роль у цьому осмисленні відіграє творчість Оксани Забужко, української письменниці, філософині й культурологині, яка у своїх творах порушує проблематику свободи, національної ідентичності, постколоніальної травми та емансипації суб'єкта.

Метою роботи є здійснення системного аналізу історико-філософської еволюції ідеї свободи у зв'язку з основними культурно-цивілізаційними парадигмами від античної доби, в якій свобода розумілася переважно в категоріях внутрішньої доброчесності та політичної участі, через християнсько-схоластичну інтерпретацію свободи волі як прояву божественного порядку, до модерного її розуміння як

індивідуальної автономії, що реалізується через раціональну волю та суспільний договір та сучасних інтерпретацій на початку 21-го століття.

Об'єктом дослідження є концепція свободи в європейському просторі, яка охоплює її історичні етапи та трансформації.

Предметом дослідження є філософські вчення свободи в європейському просторі.

У роботі проаналізовано змістовні зсуви в розумінні свободи у працях Платона, Арістотеля, стоїків, ідей Папи Геласія I, Франсіско де Віторії, Мартіна Лютера, Руссо, Локка, Канта, Монтеск'є, Гоббса, а також представників сучасної соціальної філософії, зокрема Мануеля Кастельса. Окрему увагу приділено трансформаціям уявлень про свободу в контексті сучасних інформаційних технологій, мережових структур і цифрової ідентичності, з урахуванням українського суспільно-політичного контексту після Революції Гідності.

Методологічною основою дослідження слугують історико-філософський, порівняльний, герменевтичний та системно-аналітичний підходи.

Основні результати дослідження полягають у визначенні значущості етапів трансформації поняття свободи в європейській філософській традиції від античної політичної участі та моральної самодостатності до модерної ідеї свободи як індивідуального права та постмодерністської концепції автономії в умовах глобалізації. Висвітлено, як у сучасному світі інформаційні технології одночасно розширюють можливості особистої свободи і створюють нові загрози. У роботі також розглянуто, як події новітньої української історії та творчість Оксани Забужко сприяли формуванню національного дискурсу свободи як гідності, ідентичності та культурної емансипації.

Робота складається зі вступу, трьох розділів основної частини, 14 підрозділів, висновків та списку використаних джерел (44 найменувань, і з них – 32 іноземними мовами).

Загальний обсяг становить 52 сторінка.

Ключові слова: свобода, автономія, суспільний договір, революція, права людини.

ABSTRACT

This qualification work is devoted to the philosophical understanding of the evolution of the concept of freedom in Europe. The study focuses on the changing perceptions of freedom throughout historical and cultural eras, from ancient ideas about political and moral freedom to the postmodern understanding of personal autonomy in the digital reality. The author analyzes how philosophical ideas about freedom were formed in the context of different social formations and transformed under the influence of changes in politics, religion, culture, and science.

The work examines classical concepts of freedom in the works of thinkers such as Plato, Aristotle, representatives of Stoicism, and Christian philosophers. Particular attention is paid to the modern period, where the ideas of John Locke, Immanuel Kant, Jean-Jacques Rousseau, and Charles Montesquieu became key in shaping the liberal understanding of freedom as a natural right and the basis of the social contract. The study also covers contemporary challenges to the concept of freedom in the era of globalization and digital technologies. It analyzes the ideas of Spanish sociologist Manuel Castells, one of the leading theorists of the information society, who views the network structure of communications as a new space in which human freedom is defined.

The Ukrainian context is presented through an analysis of the Orange Revolution and the Revolution of Dignity as manifestations of society's desire for freedom, dignity, and self-determination. An important role in this understanding is played by the work of Oksana Zabuzhko, a Ukrainian writer, philosopher, and cultural studies scholar, who in her works raises issues of freedom, national identity, postcolonial trauma, and the emancipation of the subject.

The aim of this work is to conduct a systematic analysis of the historical and philosophical evolution of the idea of freedom in connection with the main cultural and civilizational paradigms from the ancient era, in which freedom was understood mainly in terms of internal integrity and political participation, through the Christian-scholastic interpretation of free will as a manifestation of divine order, to its modern understanding as individual autonomy, realized through rational will and social contract, and contemporary interpretations at the beginning of the 21st century.

The object of the study is the concept of freedom in the European space, covering its historical stages and transformations.

The subject of the study is the philosophical teachings of freedom in the European space.

The work analyzes the substantive shifts in the understanding of freedom in the works of Plato, Aristotle, the Stoics, the ideas of Pope Gelasius I, Francisco de Vitoria, Martin Luther, Rousseau, Locke, Kant, Montesquieu, Hobbes, as well as representatives of contemporary social philosophy, in particular Manuel Castells. Particular attention is paid to the transformations of ideas about freedom in the context of modern information technologies, network structures, and digital identity, taking into account the Ukrainian socio-political context after the Revolution of Dignity.

The methodological basis of the study is provided by historical-philosophical, comparative, hermeneutic, and systemic-analytical approaches.

The main results of the study lie in determining the significance of the stages of transformation of the concept of freedom in the European philosophical tradition from ancient political participation and moral self-sufficiency to the modern idea of freedom as an individual right and the postmodern concept of autonomy in the context of globalization. It highlights how, in today's world, information technologies simultaneously expand the possibilities of personal freedom and create new threats. The work also examines how events in recent Ukrainian history and the work of Oksana Zabuzhko contributed to the formation of a national discourse on freedom as dignity, identity, and cultural emancipation.

The work consists of an introduction, three chapters in the main part, 14 subsections, conclusions, and a list of sources used (44 titles, 32 of which are in foreign languages).

The total volume is 52 pages.

Keywords: freedom, autonomy, social contract, revolution, human rights.

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 АНТИЧНІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ СВОБОДИ.....	6
1.1. Концепція свободи у творах Платона та Аристотеля.....	6
1.2. Стоїцизм та ідея внутрішньої свободи.....	10
1.3. Християнські уявлення про свободу в Середньовіччі. Роль християнства у формуванні поняття свободи	11
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	14
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ СВОБОДИ В ЕПОХУ НОВОГО ЧАСУ.....	16
2.1. Індивідуальна свобода в філософії Просвітництва	16
2.1.1. Джон Локк: свобода як природне право і право власності.....	18
2.1.2. Імануель Кант: автономія волі і моральний закон.....	20
2.2. Свобода та суспільний договір (Гоббс, Локк, Руссо).....	23
2.3. Шарль Луї де Монтеск'є: поділ влади на три гілки як гарантія політичної свободи	25
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	28
РОЗДІЛ 3: СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ КОНЦЕПЦІЇ СВОБОДИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ.....	30
3.1.«Загальна декларація прав та свобод людини» (1948):роль у формуванні сучасного розуміння свободи та прав людини	30
3.2. Виклики концепції свободи в умовах глобалізації та технологічного прогресу	32
3.2.1. Дослідження Мануеля Кастельса про мережеве суспільство та його наслідки для свободи	34
3.3. Свобода в українському контексті на початку 21-го століття	37
3.3.1. Внесок Оксани Забужко у формування сучасного розуміння свободи.....	39
3.3.2. Вплив Помаранчевої революції та Революції Гідності на концепцію свободи	41
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	44
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності глибокого осмислення фундаментального поняття свободи, яке пронизує філософію, політику та культуру Європи протягом століть. Свобода є однією з центральних ідей, яка формувала світогляд європейських народів і стала основою для розвитку сучасних демократичних систем та прав людини. Аналіз її еволюції допомагає простежити, як змінювалися уявлення про свободу, з чого витікають сучасні ідеї індивідуальної та політичної свободи, і як ці зміни впливали на соціально-політичні процеси.

Починаючи з Античності, де філософи Платон і Аристотель заклали основи розуміння політичної свободи як колективного права. Також важливим аспектом є дослідження стоїцизму, який звернув увагу на ідею внутрішньої свободи, незалежної від зовнішніх умов. Ці концепції стали підґрунтям для пізніших поглядів на свободу, зокрема в контексті релігійних уявлень середньовічної Європи. Християнство внесло новий вимір, акцентуючи увагу на свободі морального вибору та духовному звільненні, що сприяло формуванню середньовічного уявлення про свободу як складової частини людської гідності.

Епоха Нового часу принесла кардинальні зміни у філософській думці, зокрема в контексті індивідуальної свободи. Просвітницькі філософи, такі як Джон Локк і Іммануїл Кант, переосмислили поняття свободи, наголошуючи на її природному характері. Локк вбачав у свободі природне право людини на життя, власність і самовизначення, тоді як Кант підкреслював автономію волі та зв'язок між свободою і моральним законом. У цей період також розвивались ідеї політичної свободи через концепцію суспільного договору Жан-Жака Руссо та принципи поділу влади, сформульовані Шарлем Луї де Монтеск'є. Ці філософські ідеї стали основою для формування сучасних політичних систем та демократичних цінностей.

Сучасні виклики, пов'язані з глобалізацією та технологічним прогресом, ставлять під питання традиційні уявлення про свободу. Дослідження Мануеля Кастельса про мережеве суспільство демонструють нові загрози для особистої свободи в умовах цифрової епохи.

Особливу актуальність тема набуває в українському контексті, де свобода була і залишається ключовим фактором національної ідентичності та соціально-політичних змін. Внесок Оксани Забужко, а також події Помаранчевої революції та Революції Гідності, підкреслюють важливість свободи у сучасній Україні.

Тобто, дослідження еволюції концепції свободи в європейському просторі має велику практичну та теоретичну значущість. Воно не лише дозволяє зрозуміти витoki сучасних правових систем і демократичних принципів, а й допомагає краще орієнтуватися в проблемах, з якими стикається сучасний світ. Дослідженням займалися такі вчені, серед яких можна виділити Платона, Аристотеля, Джона Локка, Імануеля Канта, Жан-Жака Руссо, Шарля Луї де Монтеск'ю, Мануель Кастельс. Крім того, вітчизняні науковці Оксана Забужко зробили свій внесок у розвиток цієї теми.

Метою даного дослідження є аналіз еволюції концепції свободи в європейському просторі: від античних і середньовічних уявлень до сучасних інтерпретацій на початку 21-го століття.

Основними завданнями є:

1. Проаналізувати концепцію свободи у творах Платона та Аристотеля.
2. Розглянути ідеї стоїцизму та християнської філософії щодо внутрішньої та моральної свободи.
3. Вивчити погляди філософів епохи Просвітництва (Джон Локк, Іммануїл Кант, Руссо, Монтеск'ю) на індивідуальну свободу.
4. Розкрити зміст концепції свободи в умовах модерну і її зв'язок із суспільним договором.
5. Проаналізувати вплив глобалізації, інформаційних технологій та цифрової ідентичності на сучасне розуміння свободи.
6. Визначити особливості розвитку уявлень про свободу в українському контексті після Революції Гідності (на прикладі творчості Оксани Забужко).

Об'єктом дослідження є концепція свободи в європейському просторі, яка охоплює її історичні етапи та трансформації.

Предметом дослідження є філософські вчення свободи в європейському просторі.

Методи дослідження: Історико-філософський метод, герменевтичний метод, порівняльний метод, системно-аналітичний метод.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що представлені в роботі теоретичні узагальнення та аналіз філософських концепцій свободи можуть бути використані в навчальному процесі при опрацюванні курсів з історії філософії, політичної філософії, етики та прав людини. Матеріали дослідження можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень проблем автономії особистості, свободи волі, суспільного договору та політичної свободи в контексті сучасних викликів. Особливої актуальності набувають висновки, пов'язані з інтерпретацією свободи в контексті цифровізації та мережевої культури, що відкриває можливості для міждисциплінарного використання результатів роботи в межах соціальних, культурних та гуманітарних студій.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів основної частини,¹⁴ підрозділів, висновків та списку використаних джерел(44 найменувань, і з них – 32 іноземними мовами).

Загальний обсяг становить 52 сторінки.

РОЗДІЛ 1. АНТИЧНІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ СВОБОДИ

У першому розділі буде розглянуто та проаналізовано основні підходи до розуміння свободи в античній та середньовічній філософії. Зокрема, увага приділяється

уявленням про свободу у вченні Платона й Аристотеля, де вона розглядається як етичне й політичне поняття, а також аналізується роль стоїцизму у формуванні ідеї внутрішньої свободи як здатності людини до самоконтролю й автономії. Окремо досліджується вплив християнської філософії Середньовіччя, яка переосмислила свободу через поняття моральної відповідальності, духовного вибору та співвідношення між релігією і владою. Таким чином, у першому розділі буде здійснено аналіз еволюції концепції свободи від античних ідеалів до середньовічних християнських уявлень, що заклали підґрунтя для подальшого розвитку ідеї свободи в європейській філософії.

1.1. Концепція свободи у творах Платона та Аристотеля

Проблема свободи є фундаментальним аспектом філософських досліджень, який бере свій початок ще в мисленні античних філософів. Зокрема, концепція свободи у працях Платона та Аристотеля відіграє важливу роль у формуванні засад західної філософії. Їхні підходи до трактування свободи суттєво відрізняються, якщо Платон розглядав свободу крізь призму раціонального самовдосконалення та морального порядку, то Аристотель зосереджувався на соціальних механізмах її реалізації, зокрема через політичну участь індивіда. Аналіз їхніх поглядів дозволяє простежити еволюцію поняття свободи від метафізичних засад до нормативного розуміння в межах політичної теорії.

У «Державі» та «Законах» Платон розвиває свою концепцію ідеального суспільства, критикуючи демократичні та тиранічні форми свободи, а також намагається переосмислити традиційні уявлення про фаталізм через свої есхатологічні міфи. Справжня свобода, на думку Платона, полягає не в простому уникненні зовнішнього контролю, а в успішному подоланні власних базових бажань і підпорядкуванні свого розуму над бажаннями.

Важливим аспектом філософії Платона є наголошення на волі (*prohairesis*) як на ключовому елементі вибору, а не просто на дії. Дискусії про свободу волі у сучасній філософії зводяться до трьох основних позицій, а саме детермінізму, лібералізму та компатибілізму. У таких позиціях окремі філософи намагаються врахувати, чи можуть раціональні агенти здійснювати свої дії вільно, без зовнішніх обмежень [35]. Платон, з іншого боку, підкреслює, що істинна свобода полягає в здатності вибирати на основі

розуму та мудрості, а не на основі сліпого бажання. Посилаючись на концепцію «можливості зробити інакше», він стверджує, що людина є вільною, якщо може діяти інакше, ніж вона діяла. Це формулювання підкреслює важливість вибору, що стає відправною точкою в розумінні метафізичної свободи, яка, на думку Платона, становить частину захоплення.

Також важливо зазначити, що міфи, присутні у творах Платона, особливо есхатологічні, висвітлюють моральну відповідальність і покарання – дві ключові теми в дискусії про свободу та детермінізм. У цих міфах, такий як міф про Ера, Платон обговорює, як вчинки людини в житті визначають її долю після смерті, підкреслюючи, що через вибір та усвідомлення наслідків особа несе відповідальність за свої рішення. Таким чином, детермінізм та свобода, нібито, соєкістенційно, взаємодіючи між собою в рамках Платонової філософії [35]. Більш того, критика демократії, що міститься у працях Платона, також має значний вплив на його уявлення про свободу. Деякі сучасні дослідники стверджують, що в «ідеальному місті», як його описує Платон, «немає місця для свободи» [10]. Однак слід відзначити, що Платон змальовує демократію як систему, в якій влада не підпорядкована мудрості, а скоріше базується на думках більшості. Це підтверджує тезу про те, що свобода без знання може призвести до деструктивних наслідків.

Водночас, Платон підкреслює, що «надмірна свобода демократії веде до абсолютної влади однієї людини» [10], що свідчить про необхідність підпорядкування свободи раціональному управлінню та етичним принципам. Він також висловлює думку, що «справедливість у душі є умовою внутрішнього порядку і гармонії» [10], наголошуючи на важливості управління бажаннями відповідно до розуму, як умови для досягнення правдивої свободи. Проте, у своїх пізніших творах, таких як «Закони», Платон зміщує фокус на правові аспекти, підкреслюючи важливість соціального порядку, він зазначає, що «Свобода, підпорядкована знанню, є найвищою формою свободи» [36]. Тобто тут знову погоджується з тим, що «вільні громадяни повинні жити відповідно до законів, які є вираженням колективного раціонального судження» [36].

Розглядаючи подальший розвиток ідей свободи в античній думці, важливо звернути увагу на погляди Аристотеля, який визначив як саме поняття свободи, так і його місце в суспільному житті. Концепція свободи у творах Аристотеля займає

важливе місце в розвитку європейської філософської думки, хоча його трактування значно відрізняється від сучасного розуміння цього поняття. Аристотель критикував демократичне уявлення про свободу як можливість «жити, як хочеться», вважаючи, що така свобода веде до анархії та нестабільності в державі. Він не розробив власної позитивної концепції політичної свободи, яка могла б стати альтернативою демократичному розумінню. Як зазначає дослідник Річард Малган, «свобода несе занадто багато схвальних конотацій, щоб її можна було безпечно віддати своїм опонентам» [37]. Це свідчить про те, що Аристотель, попри свою критику демократичного трактування свободи, не прагнув запропонувати власне визначення цього поняття як політичної цінності.

Замість цього, він розглядав свободу переважно у контексті протиставлення вільної людини рабові. У своїй «Політиці» він зазначав, що «рабство може бути корисним для раба, але, звичайно, тільки для природного раба». Це свідчить про те, що Аристотель вбачав свободу, насамперед, у протиставленні до рабства, а не як самостійну політичну цінність. Крім того, деякі дослідники намагаються приписати Аристотелю позитивну концепцію політичної свободи. Наприклад, Пітер Ліддел вважає, що принцип «правити і бути під правлінням по черзі» є відображенням його розуміння свободи [32]. Однак у відповідних фрагментах «Політики» Аристотель лише описує демократичні погляди, а не висловлює власну позицію. Важливо також зазначити, що він не розглядав життя відповідно до конституції як форму свободи, а називав це «порятунком» (*soteria*). Заміна поняття «свобода» (*eleutheria*) на «порятунок» (*soteria*) свідчить про те, що Аристотель протиставляв «жити, як хочеться» та «жити за конституцією», а також розрізняв свободу і безпеку.

Аристотель, також запропонував свої бачення концепції свободи. Він не обмежував її лише відсутністю зовнішнього примусу, а розглядав її як здатність людини реалізовувати свої потенції у рамках громадянської спільноти. Як він зазначав, «людина є політичною істотою», що вказує на його переконання щодо необхідності активної участі індивідів у політичному житті для досягнення справжньої свободи. Спільнота, за Аристотелем, не є простою сукупністю індивідів, а організованою структурою, що має на меті досягнення загального блага. Він стверджував: «люди об'єднуються не лише для того, щоб жити, а для того, щоб жити доброчесно» [25]. Таким чином, справжня

свобода, за його визначенням, полягає не у відсутності обмежень, а у можливості реалізовувати чесноти через суспільну взаємодію.

Також філософ підкреслював, що свобода та особиста автономія досягаються через участь у політичному житті. У його розумінні, «той є справді знатним, хто виконує свій громадянський обов'язок і живе відповідно до політичних чеснот» [1]. Це означає, що для Аристотеля свобода не була просто особистою незалежністю, а визначалася через активну участь громадян у функціонуванні держави. Однак він також визнавав необхідність обмеження влади, оскільки «сила може корумпувати навіть найкращих людей» [2]. Тобто, Аристотель наголошував на важливості створення механізмів стримувань і противаг, які б запобігали зловживанню владою з боку окремих осіб чи груп.

Таким чином, аналіз концепцій свободи у філософських системах Платона та Аристотеля дозволяє окреслити два методологічно відмінні підходи до її розуміння, що мали суттєвий вплив на подальший розвиток політичної та етичної думки. Платон визначав свободу як внутрішній процес самовдосконалення через підпорядкування раціональному порядку, що співвідноситься з його метафізичними поглядами на ідеальну державу та роль індивіда в ній. У свою чергу, Аристотель наголошував на соціальній зумовленості свободи, розглядаючи її як інтегральний елемент суспільного життя, що реалізується через активну політичну участь та моральне самовизначення. Таким чином, концепція свободи в античній думці пройшла шлях від ідеалістичних уявлень Платона до більш прагматичного і нормативного трактування Аристотеля, закладаючи основу для подальших філософських дискусій щодо взаємозв'язку свободи, моральності та суспільного устрою.

1.2. Стоїцизм та ідея внутрішньої свободи

Стоїцизм і концепція внутрішньої свободи є важливими елементами античної філософії, які продовжують впливати на сучасне розуміння особистої автономії та самоконтролю. Як філософська школа, стоїцизм підкреслює першорядну важливість внутрішнього «я» як джерела справжньої свободи, яка залишається незалежною від зовнішніх обставин та впливів [27]. Це сприяє формуванню особистісної автономії та розвитку здатності керувати власними емоціями навіть під значним соціальним і культурним тиском.

Однією з основних характеристик стоїчного розуміння свободи є фундаментальний поділ усіх речей на ті, що залежать від нас, і ті, що від нас не залежать. Цей принцип яскраво ілюструється у творах Епіктета, видатного представника пізнього стоїцизму: «Речі, які ми контролюємо, за своєю природою вільні, нестримні, безперешкодні; ті ж, що не під нашим контролем, слабкі, рабські, стримані, належать іншим» [19, 32]. Ця дихотомія становить основоположну основу стоїчного підходу до життя, підкреслюючи пріоритет внутрішнього світу над зовнішніми обставинами.

Стоїки розвивали переконання, що внутрішня свобода може зберігатися навіть у найскладніших життєвих обставинах. Вони стверджували, що істинна свобода полягає у здатності зберігати внутрішню незалежність і реагувати на виклики життя з мудрістю та спокоєм. Ця концепція тісно пов'язана з принципом самоконтролю, який посідає центральне місце в стоїчній етиці. Розвиваючи цю ідею, Сенека, як один із найвидатніших римських стоїків посилався на Епікура, наголошуючи: «Щоб здобути справжню свободу, треба бути рабом філософії» [40]. Ця, на перший погляд, парадоксальна теза відображає основоположний принцип стоїчної думки, а саме підпорядкування розуму й характеру філософським принципам веде до істинної свободи, яка не залежить від мінливих зовнішніх обставин.

Особливе місце у стоїчній концепції свободи займає поняття «апатії», тобто такого стану емоційної рівноваги і раціонального контролю над пристрастями. Важливо зазначити, що стоїчна «апатія» не означає байдужості або емоційної холодності. Проте, тут йдеться про здатність зберігати внутрішню стійкість і тверезу оцінку ситуацій, незважаючи на зовнішній тиск. Усвідомлюючи можливість хибного розуміння цього терміну, Сенека пропонував альтернативні визначення, такі як «невразливість» або «понад усе страждання», що точніше передають суть стоїчного ідеалу внутрішньої стійкості.

Концепція стоїчного прийняття долі також є невід'ємною частиною розуміння свободи. Стоїки наполягали на тому, що справжня свобода досягається не через контроль над подіями, а через здатність приймати їх із мудрістю та гідністю. Цю ідею яскраво ілюструє вислів Епіктета: «Не прагни, щоб події відбувалися так, як ти хочеш, а бажай, щоб вони відбувалися так, як вони відбуваються, і твоє життя буде протікати добре» [6].

Таким чином, стоїчне розуміння свободи репрезентує концепцію, яка охоплює внутрішню автономію, самоконтроль, прийняття долі та особисту відповідальність. В умовах сучасного світу, сповненого невизначеності та стресу, ці принципи залишаються досить актуальними, пропонуючи ефективні механізми для збереження внутрішнього спокою та стійкості перед викликами реальності.

1.3. Християнські уявлення про свободу в Середньовіччі. Роль християнства у формуванні поняття свободи

У середньовічній Європі християнство здійснило значний вплив на формування концепту свободи, як це розуміється в сучасному суспільстві. Концепція свободи, яка існує сьогодні, має свої корені в тих ідеях і теологічних роздумах, що виникли в період середньовіччя. Це спонукає до перегляду поширених, часто стереотипних уявлень про сумісність між християнською вірою та вільним вибором, підкреслюючи, що саме в цій традиції почали формуватися основи сучасних прав і свобод.

Важливого значення у християнському розумінні свободи набуває питання взаємовідносин між церквою та державою, яке, на думку багатьох дослідників, стало основою для подальшого розвитку політичної думки та суспільних норм. Першочергові завдання в цьому аспекті було виконано вже у V столітті, коли Папа Геласій I вперше виокремив духовну та світську владу, стверджуючи, що обидва ці джерела влади володіють своєю власною автономією. Ця теологічна концепція заклала основи для глибшого розуміння дихотомії між Церквою та державою, що згодом адаптувалося та трансформувалося, створюючи умови для розвитку концепції індивідуальних свобод.

Варто також зазначити, що середньовічні християнські мислителі в основі своїх роздумів про право і мораль вбачали природні права, які визначали основи соціального порядку та державно-правової системи. Видатний теолог Франсіско де Віторія в XVI столітті розробив теорію природних прав, акцентуючи на рівності всіх людей за їхньою природою. Ця ідея, підтримувана моральними заповідями Ісуса Христа, підкреслювала важливість особистої свободи, наголошуючи, що люди, створені на образ Божий, мають невід'ємні права, які не можуть бути обмежені світською владою.

Основою християнського богослов'я є концепція свободи. Ісус Христос у Євангелії від Івана проголошує: «І пізнаєте правду, і правда вас вільними зробить» [3].

Павло ж у Другому посланні до коринтян акцентує: «Де Дух Господній, там свобода» [11]. Але чи слід вважати, що ці біблійні послання про духовну свободу також є свідченням релігійної свободи? Ми можемо звернути увагу на те, що в одному з віршів Євангелія від Івана Христос згадує про звільнення від гріха, обіцяє Своїм послідовникам. Так само і в другому посланні Павла описується звільнення від старозавітного Закону Мойсея, що і відрізняє християнство від інших релігій. Хоча обидва уривки обіцяють духовну свободу, в жодному з них не йдеться про релігійну свободу як політичне право.

Однак, як теологічний принцип, зосередження християнства на внутрішніх і одвічних вимірах свободи створює підґрунтя для зовнішніх і тимчасових вимірів свободи, зокрема, свободи совісті та свободи від релігійного примусу. Так, відома заповідь Христа «віддавайте кесарево кесарю, а Боже Богові» [4] сприймається не тільки як настанова підкорятися світській владі, але і як проголошення принципу, що розрізняє сфери буття, в яких кесар має право діяти, і ті, в яких його влада обмежена [29].

Дослідження зв'язку між християнством і релігійною свободою виявляє свого роду історичний парадокс. Як релігія, християнство асоціюється з деякими з найгірших проявів релігійної нетерпимості, проте, водночас, воно дало поштовх до значних досягнень у сферах релігійної свободи. Відомі епізоди, такі як іспанська інквізиція або спалення Сервета в Женеві, часто використовуються як свідчення лицемірства християнської традиції. Однак, той факт, що християнська традиція також відіграла важливу роль у реалізації та розвитку релігійної свободи, підкреслює її складну історію.

Такі постаті, як Мартін Лютер, стали рушіями зміни поглядів не з точки зору спасіння та церковної влади, але й на свободу совісті. Виступаючи перед Черв'ячним собором 1521 року, Лютер заявив: «Якщо я не буду засуджений Святим Письмом і простою причиною... моя совість не перебуває в полоні у Слова Божого, я не можу і не буду ні від чого відрікатися» [20]. Основою його аргументації була, зокрема, свобода совісті, яка стала принципом, що надихав наступні покоління релігійних дискусій.

Отже, можна стверджувати, що християнство в середньовічній Європі стало одним із основних факторів, що сприяли формуванню концепції свободи, не лише пропагуючи моральні і етичні основи, а й закріплюючи в суспільних традиціях принципи, які стали основою сучасної демократії. Ці принципи, такі як рівність людей,

походження влади від народу та обмеження правління, дозволили створити правові системи, які визнають обмежений характер влади та її підзвітність народу. Таким чином, християнство не ставить під питання свободу, а навпаки, надає їй філософське обґрунтування та соціальну практику для реалізації.

Висновки до розділу 1

На основі проведеного аналізу першого розділу можна зробити висновок про суттєву еволюцію концепцій свободи у філософській думці від античності до середньовіччя. Це дозволяє простежити перехід від метафізичних і етичних уявлень про свободу, орієнтованих на внутрішній розвиток і гармонію особистості, до нормативних і соціально орієнтованих підходів, що підкреслюють роль громадянської активності та моральних чеснот у реалізації свободи. Такий перехід відображає зміни у розумінні місця індивіда у суспільстві та його ставлення до власної відповідальності.

У працях Платона і Аристотеля виявлено два протилежні підходи до визначення свободи, що стали базовими для подальшого розвитку західної філософії. Платон розглядав свободу через призму внутрішнього самовдосконалення, підкреслюючи важливість розуму та мудрості для досягнення істинної свободи. Навпаки, Аристотель акцентував увагу на соціальній активності та реалізації чеснот через участь у політичному житті, що визначає справжню свободу як здатність до гармонійного співіснування у громадському устрої. Це сприяло формуванню уявлень про свободу як складний міжособистісний і соціальний феномен.

Стоїцизм доповнює цю картину, зосереджуючись на внутрішній автономії, самоконтролі та прийнятті долі. Концепція «дихотомії» речей, що залежать від нас і не залежать від нас, стала ключовою для розуміння способів досягнення особистої свободи незалежно від зовнішніх обставин. Вчення стоїків підкреслює важливість внутрішньої

рівноваги і здатності зберігати спокій у будь-яких життєвих ситуаціях, що має значний вплив і на сучасний підхід до психології та особистісного розвитку.

Внесок християнської філософії у формування сучасних уявлень про свободу полягає у підкресленні духовного аспекту, моральної відповідальності та взаємовідносин між особистістю і владою. Теологічні ідеї про внутрішнє звільнення від гріха і духовне повновладдя стали основою для формування понять свободи совісті, релігійної та політичної свободи. Це сприяло розвитку ідей рівності, обмеженості влади та природних прав, що лягли в основу сучасних демократичних інститутів.

Отже, аналіз історичних концепцій свободи у філософському контексті дозволяє зрозуміти їхню взаємодію та трансформацію у відповідь на зміни соціально-історичних умов. Вони зробили значний внесок у формування сучасних уявлень про особисту і політичну свободу, що має важливе значення для подальших досліджень у галузі філософії, політики та соціології. Ці висновки підкреслюють наукову актуальність і глибину аналізу, сприяють поглибленому розумінню історичного розвитку ідей свободи та їхнього впливу на сучасний світ.

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ СВОБОДИ В ЕПОХУ НОВОГО ЧАСУ

У другому розділі буде розглянуто розвиток концепції свободи в епоху Нового часу, зосереджуючись на ключових ідеях філософії Просвітництва. Особлива увага приділятиметься аналізу індивідуальної свободи як фундаментального права людини, а також її різним інтерпретаціям у працях провідних мислителів XVIII століття, зокрема Жан-Жака Руссо, Джона Локка та Імануеля Канта, Монтеск'є. У межах розділу буде проаналізовано вплив ідей Просвітництва на формування сучасних уявлень про автономію особистості, права людини та роль держави у забезпеченні свободи. Таким чином, розділ дозволить дослідити теоретичні засади свободи у філософії Нового часу, їхній вплив на сучасну політичну думку та актуальні дискусії щодо меж особистої й колективної свободи.

2.1. Індивідуальна свобода в філософії Просвітництва

Епоха Просвітництва заклала основу для сучасного розуміння індивідуальної свободи, визначивши її як невід'ємне право людини на автономію, самовираження та критичне мислення. Філософи XVIII століття прагнули позбавити суспільство впливу догм і авторитаризму, розвиваючи ідеї розуму, раціональності та природних прав. Хоча основні принципи філософії Просвітництва були широко прийняті, їх інтерпретація та впровадження відрізнялися в різних європейських країнах.

Важливим етапом у концептуалізації свободи в межах просвітницької традиції стали ідеї Жан-Жака Руссо, який зробив значний внесок у формування концепції свободи, наголошуючи на тому, що справжня автономія можлива лише в умовах гармонії між індивідуальними правами та суспільними обов'язками. Його ідея «загальної волі» (*volonté générale*) вбачала, що свобода не означає повну відсутність обмежень, а передбачає активну участь громадян у створенні справедливих законів [34]. Важливо також розглянути, яким чином ці ідеї були адаптовані в різних країнах, з урахуванням їхніх культурних та соціально-економічних контекстів.

Розвиток ідей Просвітництва у різних європейських країнах відбувався нерівномірно. Наприклад, у Франції свобода часто розглядалася через призму

політичних змін та революційних ідеалів, тоді як у Великобританії вона більше асоціювалася з конституційною монархією та верховенством права. В Німеччині, під впливом Імануеля Канта, індивідуальна свобода отримала філософське обґрунтування як моральний обов'язок людини користуватися власним розумом, незалежно від зовнішніх авторитетів. Ця концепція Просвітництва отримала визнання в багатьох країнах, хоча кожна з них адаптувала її відповідно до своїх інтелектуальних та соціально-економічних реалій [38]. Таким чином, у кожній європейській країні ідеї свободи набували специфічного забарвлення, залежно від історичних умов та суспільних потреб.

Однак, хоча Просвітництво утверджувало ідею свободи як універсальної цінності, не всі мислителі погоджувалися з її наслідками. Деякі з них висували критичні аргументи щодо впливу раціоналізму на суспільні процеси. Теодор Адорно та Макс Горкгаймер у своїй Діалектиці Просвітництва стверджували, що проголошений раціоналізм і прагнення до звільнення людини фактично призвели до нових форм суспільного контролю. Вони вбачали у Просвітництві передумови для тоталітарних тенденцій модерного світу, оскільки прагнення до повної раціоналізації суспільства може спричинити його бюрократизацію та пригнічення справжньої свободи [26].

Незважаючи на критику, основні засади Просвітництва, зокрема ідея раціональної автономії, продовжували впливати на сучасне розуміння свободи, особливо у філософії Імануеля Канта. Кантівське визначення Просвітництва як «смівості користуватися власним розумом» залишається певним базисом для розуміння індивідуальної свободи. Його подвійна концепція свободи, як інтелектуальної автономії та як критичного переосмислення суспільних норм зберігає актуальність у сучасних дискусіях про баланс між особистими правами та колективними інтересами [21].

Сьогодні суперечки щодо ролі Просвітництва у формуванні сучасного суспільства залишаються актуальними, що свідчить про значний теоретичний і практичний вплив його ідей. Одні дослідники вважають, що наголошення на автономії особистості сприяв соціальній фрагментації та втраті почуття спільноти. Інші, навпаки, наполягають, що принципи Просвітництва, такі як, раціональне мислення, свобода вибору та критичне осмислення реальності є незамінними у вирішенні сучасних викликів, таких як політичний популізм, зростаюча роль технологій та глобалізація [33].

Отже, концепція свободи особистості у Просвітницькому дискурсі стала визначальним фактором у становленні демократичних ідей, водночас актуалізувавши складні питання про межі автономії та відповідальність громадян перед суспільством. Ця ідейна спадщина продовжує впливати на сучасні політичні та правові теорії, адаптуючись до викликів глобалізованого світу та цифрової епохи.

2.1.1. Джон Локк: свобода як природне право і право власності

Джон Локк, один із провідних філософів епохи Просвітництва, заклав основи концепції природних прав, у рамках якої свобода та право власності розглядаються як невід’ємні атрибути людського існування. На відміну від Томаса Гоббса, який характеризував природний стан як анархічний і позначений боротьбою за виживання, Локк розглядав його як стан, що підпорядковується природному закону. Відповідно до його вчення, природне право не є хаотичним чи довільним утворенням, а навпаки, становить об’єктивний моральний принцип, притаманний людському розуму. У своєму трактаті «Два трактати про правління» він підкреслює, що «природним станом керує закон природи, який зобов’язує кожного». Таким чином, свобода у філософії Локка не означає абсолютну вседозволеність, а передбачає дотримання етичних норм, що ґрунтуються на розумі та справедливості.

Центральним положенням доктрини Локка є принцип природної рівності. Він наголошував, що всі люди, незалежно від їхнього соціального статусу чи походження, є рівними за своєю природою та мають однакові права на життя, свободу і власність. Ця рівність обумовлюється тим, що всі люди є творіннями Бога, а отже, не можуть підпадати під необґрунтоване підпорядкування один одному. У цьому контексті він стверджував: «Оскільки всі люди є творіннями одного всемогутнього і безмежно мудрого Творця, то всі ми є Його власністю» [18]. Відповідно, будь-яка форма політичного чи соціального домінування, яка не ґрунтується на добровільній згоді, є суперечливою з точки зору природного права.

Окреме місце у філософії Локка займає концепція власності, яку він обґрунтовує через теорію праці. Відповідно до його поглядів, право власності виникає внаслідок поєднання людської праці з природними ресурсами. Він стверджував, що «поєднання праці з природними ресурсами дає людині право власності на ці ресурси». Це означає,

що особа, яка обробляє землю чи створює матеріальні блага власними зусиллями, набуває на них законного права. Однак Локк встановлює три принципові обмеження цього права, а саме обмеження праці, тобто власністю може бути лише те, що людина здатна ефективно використовувати, обмеження псування, що визначає, що ресурси не можуть накопичуватися у таких обсягах, що призводять до їхнього псування або марнування, та обмеження достатності, визначаючи, що привласнення власності не повинно позбавляти інших людей можливості користуватися природними ресурсами.

Філософ також визнавав, що природний стан, у якому немає загальновизнаного арбітра чи судді, містить потенційну загрозу конфліктів, особливо у сфері власності. Локк зауважував, що в такій ситуації кожен індивід є суддею у власній справі, що може спричиняти суперечки та навіть насильство. Саме ця нестабільність, за його твердженням, стає передумовою для укладення суспільного договору, метою якого є створення організованого політичного суспільства, покликаного захищати природні права індивідів, зокрема право власності. Він зазначав: «Люди вступають у політичну асоціацію не для того, щоб втратити свої права, а для того, щоб їх захистити».

Ідеї Локка відіграли визначальну роль у формуванні сучасних політичних та правових концепцій. Його теорія природних прав стала одним із ключових інтелектуальних джерел для розробки «Декларації незалежності США» (1776) та «Декларації прав людини і громадянина» (1789) [18]. Локківські уявлення про природну рівність та невідчужувані права людини лягли в основу ліберальної традиції та зумовили розвиток демократичних інституцій. Разом з тим, його теорія власності зазнала критики, оскільки в подальшому була використана для обґрунтування приватизації та накопичення капіталу, що призвело до економічної нерівності.

Таким чином, філософська концепція Джона Локка слугує теоретичним підґрунтям для сучасного осмислення прав людини, соціальної справедливості та принципів політичної свободи. Його доктрина, заснована на ідеях взаємоповаги, рівності та гарантій власності, залишається ключовим елементом наукових дискусій щодо меж державного втручання, соціальної політики та правового забезпечення громадянських свобод. Незважаючи на те, що його концепція природного стану та права власності зазнала критичного аналізу, вона продовжує формувати основи політичної філософії сучасного світу.

2.1.2. Імануель Кант: автономія волі і моральний закон

Формування концепції морального закону та автономії волі стало однією з центральних проблем філософії Нового часу. У цей період, що характеризувався відходом від традиційних релігійних та авторитарних етичних систем, зростала необхідність пошуку універсальних принципів моралі, які ґрунтуються на розумі. Імануїл Кант розробив власну теоретичну модель моральності, що базувалася на концепції автономії волі та категоричного імперативу. Його підхід до морального законодавства мав значний вплив на подальший розвиток етичної думки, закладаючи основи сучасного розуміння свободи як внутрішнього нормативного принципу.

Імануїл Кант у своїй праці «Основи метафізики звичаєвості» обґрунтовує принцип автономії волі як фундаментальну передумову морального закону. Він критикує попередні етичні системи за їхню залежність від зовнішніх імперативів, таких як релігійні догми або суспільні звичаї, що, на його думку, суперечить природі морального зобов'язання. Кант стверджує, що справжня моральність можлива лише за умови, що суб'єкт діє відповідно до принципу, який він сам собі встановлює, проте який водночас має бути універсальним законом. Він наголошує: «Людина пов'язана з законами своїм обов'язком, але ніхто не зауважив, що вона підлягає лише своєму власному і водночас універсальному законодавству» [13]. Це твердження підкреслює, що моральне зобов'язання не нав'язується зовні, а випливає з раціональної природи людини.

Кант визначає автономію волі як «характеристику волі, за якою вона є законом для самої себе» [13]. Іншими словами, людина не потребує зовнішнього примусу, щоб діяти морально, оскільки її розум сам формулює загальні моральні принципи. Автономія виступає не лише як ознака свободи, а й як основа моральної відповідальності, оскільки саме через усвідомлене прийняття морального закону суб'єкт стає етичною істотою. Кант розрізняє два типи імперативів, а саме гіпотетичні імперативи, тобто ті, що залежать від конкретних цілей (наприклад, «якщо ти хочеш бути здоровим, ти повинен займатися спортом») та категоричний імператив, що являє універсальний моральний принцип, що не залежить від обставин чи особистих бажань. Категоричний імператив є виразом автономії волі. Тобто, Кант формулює його у вигляді загального правила: «Дій тільки за тією максими, яка може стати загальним

законом» [13]. Це означає, що кожна людина повинна керуватися принципами, які вона хотіла б бачити втіленими у всезагальному моральному порядку. Автономія волі в такому контексті є не лише особистою свободою вибору, а й гарантією морального порядку, що ґрунтується на розумі.

У сучасному світі, де соціальні й технологічні фактори впливають на моральні орієнтири людей, кантівська концепція автономії набуває особливої актуальності. У двадцять першому столітті, коли технології, медіа та соціальні мережі все більше впливають на поведінку людини, питання про те, чи діємо ми відповідно до власних моральних переконань, стає надзвичайно актуальним. Чи справді ми приймаємо рішення самостійно, чи лише слідуємо соціальним трендам та маніпуляціям? Кантівський підхід дозволяє критично оцінити ступінь нашої моральної свободи, підкреслюючи, що справжня автономія передбачає здатність діяти незалежно від зовнішніх впливів, керуючись виключно принципами розуму.

Однак проблема узгодження автономії з суспільними нормами залишається предметом дискусій, що вимагає критичного аналізу її практичного застосування. Досить спірний момент для концепції автономії виникає тоді, коли суспільство створює моральні норми, які суперечать індивідуальним переконанням людини. Чи можна вважати людину автономною, якщо вона змушена дотримуватися норм, з якими не погоджується? Кант відповів би, що моральна людина повинна керуватися не зовнішніми авторитетами, а внутрішнім законом розуму. Водночас він визнавав, що автономія передбачає відповідальність, а тому кожна людина повинна критично оцінювати свої моральні принципи, беручи до уваги їхню універсальність.

Це підводить до фундаментального аспекту кантівської філософії, а саме зв'язку між автономією волі та людською гідністю, що визначає етичний статус особистості. Кантова концепція автономії волі є не лише етичним принципом, а й підґрунтям для розуміння людської гідності. Він наголошує, що кожна людина має внутрішню цінність, яка не може бути виміряна жодними зовнішніми критеріями. Як він зазначає: «Автономія є підставою гідності людства і кожної раціональної природи» [12]. Це означає, що людина є не лише моральним суб'єктом, а й носієм безумовної гідності, яка походить із її здатності діяти згідно з моральним законом.

Зважаючи на значну роль кантівської концепції автономії на сучасне правове поле, її теоретичні засади простежуються у багатьох демократичних системах. Наприклад, у сучасних демократичних суспільствах концепція автономії волі служить теоретичною основою для прав людини. Принцип, за яким кожна особа повинна мати можливість вільно формувати свої моральні переконання та діяти відповідно до них, знаходить відображення в сучасних конституціях та міжнародних правових актах.

Враховуючи тривалий вплив кантівської теорії на філософську думку, можна констатувати, що її основні принципи продовжують формувати методологічні засади сучасних досліджень моральної автономії та нормативної етики. Концепція автономії волі, сформульована Кантом, визначає моральність як процес самозаконodawства, в якому людина діє не під впливом зовнішніх факторів, а керуючись власним розумом [39]. Кантова теорія автономії лягла в основу сучасного розуміння моральної відповідальності, прав людини та суспільного етичного порядку.

Таким чином, у філософії Нового часу автономія волі постає як один із фундаментальних принципів морального закону, що визначає здатність людини діяти відповідно до власних моральних переконань. Іммануїл Кант у своїй праці «Основи метафізики звичаєвості» обґрунтовує, що справжня моральність можлива лише тоді, коли особистість не керується зовнішніми імперативами, а самостійно формує загальні моральні принципи. Категоричний імператив, сформульований Кантом, є нормативним критерієм моральної поведінки, що не залежить від конкретних обставин чи особистих бажань. Це положення залишається актуальним у сучасному контексті, коли цифрові технології та соціальні процеси впливають на здатність людини самостійно приймати моральні рішення. Таким чином, кантівське розуміння автономії волі не лише визначає структуру нормативної етики, але й формує методологічну основу для аналізу свободи особистості у сучасних соціально-політичних реаліях.

2.2. Свобода та суспільний договір (Гоббс, Локк, Руссо)

Концепція суспільного договору є важливою категорією політичної філософії Нового часу, що визначає характер взаємодії між індивідом і державою, а також окреслює межі свободи особистості у контексті суспільного устрою. Її розвиток був зумовлений потребою у формулюванні теоретичних засад легітимації влади та

обґрунтуванні механізмів регулювання суспільних відносин. Починаючи з XVII століття, суспільний договір став центральним поняттям у філософських системах Томаса Гоббса, Джона Локка та Жан-Жака Руссо, кожен з яких пропонував власну концептуалізацію його структури та функцій.

Дискурс щодо суспільного договору тісно пов'язаний із проблематикою свободи, адже саме через механізми договірних відносин відбувається визначення правових гарантій, що забезпечують баланс між індивідуальною автономією та суспільними інтересами. Аналіз історичних трансформацій цієї концепції дозволяє простежити її вплив на формування правових систем, політичних ідеологій та соціальних інститутів, що сприяли становленню сучасних демократичних режимів.

Відповідно до цієї теоретичної позиції, Томас Гоббс пропонує модель суспільного договору, засновану на необхідності централізації влади як єдиної гарантії збереження порядку та стабільності. Гоббс, живучи в умовах соціальних та політичних потрясінь свого часу, зосереджується на необхідності сильної влади для підтримання миру у суспільстві. Він вважає, що природний стан людини є станом війни, де відсутність влади веде до хаосу. Гоббс стверджує, що люди, аби уникнути цього стану, укладають угоду, згідно з якою передають свої права в обмін на захист і порядок, що забезпечується абсолютним сувереном.

Натомість Локк розглядає суспільний договір у світлі свободи та власності. Він вважає природний стан більш позитивним, акцентуючи на рівності та свободі всіх людей. Для Локка властивими є ідеї про те, що люди мають право на приватну власність і, відповідно, держава повинна забезпечувати їхні економічні інтереси. Закон природи, за Локком, захищає особисті права та майно, а укладення суспільного договору є необхідним для встановлення правопорядку та захисту від порушень. Локк відмовляється від ідеї абсолютної влади, що перетворює його уявлення про державу на основі давання згоди та якості гуманізму, що у майбутньому стане основою для ідей демократичного правління.

Руссо, у свою чергу, пропонує поняття суспільного договору, що впливає з поєднання особистої свободи та колективних інтересів. В цьому контексті він використовує поняття «загальної волі», що виступає як вираз загальних інтересів у межах суспільства. Вважаючи, що, відмовившись від своїх індивідуальних інтересів

заради загального блага, людина може досягти справжньої свободи, Руссо вбачає в цьому досягнення свободи. Якщо розум і механіка Гоббса створюють порядок через страх, а умови Локка – співіснування без примусу, то Руссо закликає до створення у суспільстві такої спільноти, де свобода реалізується через співзалежність і соціальну відповідальність.

Розглядаючи еволюцію концепції свободи в європейському просторі, важливо відзначити, що ідеї суспільного договору відіграли істотну роль у розвитку європейської політичної філософії. Від абсолютизму до демократичних республік, філософські роздуми про свободу створили інтелектуальну базу для таких явищ, як права людини, верховенство права та соціальна рівність. Погляди Гоббса, Локка й Руссо сприяли поступовому переходу від авторитарних структур до суспільств, де свобода є однією з головних цінностей. Цей процес залишався невід’ємним від історичних подій, таких як епоха Просвітництва, революційні рухи та становлення національних держав.

Сьогодні ці концепції свободи набувають нового виміру у зв'язку з викликами глобалізації, інтеграції європейських країн і захисту прав людини. Ідея суспільного договору, яка колись формувала основи соціально-політичного устрою, залишається актуальною, слугуючи ключовим інструментом для розв’язання таких питань, як цифрова безпека, екологічна відповідальність та соціальна рівність у Європейському Союзі [5].

Таким чином, концепція суспільного договору відіграла визначальну роль у формуванні теоретичних засад політичної філософії Нового часу, окреслюючи принципи взаємодії між особистістю та державою, легітимації влади та балансування свободи. Від авторитарної моделі Гоббса, що обґрунтовувала необхідність централізованого управління, до ліберального трактування Локка, яке наголошувало на природних правах особистості, ідея суспільного договору зазнала значної еволюції. Руссо, у свою чергу, запропонував колективний вимір свободи, визначивши її через загальну волю та соціальну відповідальність. Ці теоретичні засади стали основою для розвитку правових систем, демократичних державних інституцій та принципу верховенства права. У сучасному контексті суспільний договір продовжує залишатися ключовим концептом у політичних та правових дискусіях, адаптуючись до викликів цифрової доби, глобалізації та трансформації моделей громадянської участі.

2.3. Шарль Луї де Монтеск'ю: поділ влади на три гілки як гарантія політичної свободи

Епоха Просвітництва стала періодом інтелектуальних зрушень, у межах яких концепція свободи набувала дедалі системнішого теоретичного обґрунтування. Однією з найважливіших політико-філософських ідей, що сформувалася у цей час, стала доктрина поділу влади як механізм запобігання тиранії та гарантування політичної свободи. Її розвиток значною мірою визначався працями Шарля Луї де Монтеск'ю, який у своєму фундаментальному трактаті «Про дух законів» (1748) сформулював принцип структурного розподілу повноважень між незалежними гілками влади.

Монтеск'ю розглядав поділ влади не просто як інструмент державного адміністрування, а як фундаментальну умову існування правової держави. Його концепція, що ґрунтувалася на дослідженні політичних структур у різних країнах, пропонувала модель, у якій законодавча, виконавча та судова гілки влади функціонують незалежно одна від одної, створюючи систему стримувань і противаг. Дослідження механізмів влади у працях Монтеск'ю стали основою для конституційного формування у низці європейських держав, заклавши теоретичні підвалини сучасних демократичних систем.

Зокрема, мислитель спирався на доробок англійських мислителів, зокрема Джона Локка, але саме він надав доктрині поділ влади нового змісту, підкресливши роль судової влади та піднявши цю ідею до рівня фундаментального принципу політичної свободи. Його підхід вирізнявся системністю, науковою відстороненістю й прагненням до універсальних закономірностей у політичному житті, що відрізняло його від попередніх авторів, які часто розглядали поділ влади як інструмент ситуативної політичної боротьби. Саме на цьому фундаменті Монтеск'ю вибудовує своє бачення політичної свободи, наголошуючи на необхідності структурного розмежування владних повноважень.

Виходячи з такого підходу, він звертається до питання, яким чином різні форми правління впливають на механізм поділу влади та реалізацію правових гарантій свободи. Монтеск'ю у своєму головному творі «Про дух законів» (*De l'Esprit des Loix*,

1748.) поставив перед собою завдання дослідити урядові інститути у зв'язку з історією, географією, економікою, звичаями та менталітетом народів. Він досліджував, як закони кожної держави випливають із природи її правління, клімату, ґрунту, а також суспільних традицій. Такий підхід дозволяє йому не виходити за рамки і набувати статусу наукового трактату, а не політичного памфлету. Монтеск'йо вважав, що принципи політичної організації мають випливати з «природи речей», а не з особистих симпатій чи антипатій автора.

З огляду на критичне ставлення до концентрації влади, Монтеск'йо аргументує необхідність політичної рівноваги шляхом розподілу владних функцій між незалежними гілками. Центральною ідеєю Монтеск'йо стало переконання, що політична свобода можлива лише за умов, коли влада розділена між незалежними гілками. Він виходив із песимістичного погляду на людську природу, вважаючи, що людина людська до зловживання владою, керується його егоїзмом і пристрастями. Саме тому, на його думку, необхідно створити таку систему, де жодна особа чи орган не могли б зосередити всю повноту влади у своїх руках. Відомий його вислів: «Постійний досвід показує нам, що кожна людина, наділена владою, почуття зловживати нею та вести свою владу настільки далеко, наскільки можливо». Звідси випливає необхідність поділу влади як гарантії проти свавілля.

З цієї точки зору він аналізує досвід різних політичних систем, зокрема англійської моделі конституційної монархії, яка, на його думку, найбільш успішно реалізує принципи поділу влади. Монтеск'йо виділив три основні гілки влади, а саме законодавчу, виконавчу та судову. Він детально аналізував різні типи правління – республіканське, монархічне й деспотичне. Особливої уваги він приділяв англійській конституції, де, на його думку, поділ влади був реалізований останнім часом. У цій системі виконавча влада належить монарху, законодавча – палаті лордів і палаті громад, а судова – незалежним судом. Кожна гілка має власне повноваження та механізми внутрішнього стримування, що забезпечує рівновагу й не допускає узурпації влади. Саме таке, на думку Монтеск'йо, є основою політичної свободи: «Законодавчий орган складається з двох частин, вони перевіряють один взаємним привілеєм відхилення. Вони обидві підтримуються виконавчою владою, як виконавча влада законодавчою» [43].

Водночас Монтеस्क'йю не ототожнював поділ влади з будь-якою конкретною формою правління. У монархії, за його явленням, важливу роль відіграють «проміжні сили» – аристократія, духовенство, парламенти, які підтримують владу монарха й забезпечують дотримання законів. Однак, на відміну від англійської моделі, у французькій монархії поділ влади не був настільки чітким: монарх залишився джерелом у всій владі, а законодавча й виконавча функція часто поєднувалася. Судова влада, однак, повинна була залишитися незалежною, і саме тут Монтеस्क'йю бачив важливий запобіжник проти свавілля.

Таким чином, концепція поділу влади, концептуалізована Шарлем Луї де Монтеस्क'йю, становить один із засадничих принципів політичної теорії Просвітництва, що сформував теоретичні підвалини сучасного конституціоналізму та механізмів гарантування політичної свободи. Запропонована ним модель взаємодії між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади базується на системі стримувань і противаг, що запобігає концентрації владних повноважень та сприяє забезпеченню інституційної рівноваги. Його концепція відіграла ключову роль у формуванні демократичних устроїв, зокрема через її вплив на конституційне проектування Сполучених Штатів Америки та Франції. Розгляд теорії Монтеस्क'йю у ширшому контексті епохи Просвітництва засвідчує її значущість для розвитку політико-правових доктрин, що забезпечують функціонування правової держави та гарантії захисту основоположних прав особи. У сучасних умовах трансформації політичних систем та нових викликів глобалізації ця концепція зберігає свою актуальність як методологічний орієнтир у дослідженнях демократичного врядування та механізмів обмеження державної влади.

Висновки до розділу 2

Другий розділ був присвячений аналізу формування концепції свободи у період Нового часу, висвітлюючи її складний, багатоаспектний характер та значний вплив на розвиток сучасної політичної й соціальної думки. Виявлено, що ідеї Просвітництва відіграли ключову роль у становленні поняття індивідуальної свободи, визначаючи її як фундаментальне, невід'ємне право людини. У цьому контексті особливу увагу приділено філософським концепціям Жана-Жака Руссо, Джона Локка, Імануеля Канта

та Шарля Луї де Монтеск'ю, які не лише сформували теоретичні засади свободи, а й окреслили її нормативне значення у правових і політичних інститутах.

Аналіз розвитку теорій природного права, моральної автономії та суспільного договору демонструє, що концепції Локка щодо власності та природного права, а також кантівська доктрина автономії волі та морального закону, стали концептуальними орієнтирами для сучасного правового дискурсу. Водночас критична рефлексія над ідеями Просвітництва через призму досліджень Адорно і Горкгаймера дозволяє окреслити межі раціоналізму, зокрема його потенційні ризики, що можуть сприяти формуванню авторитарних тенденцій.

Особливу значущість у структурі розділу займає концепція суспільного договору, яка представлена у різних авторських інтерпретаціях: від гоббсівської моделі централізованої влади до ліберальної теорії Локка та концепції колективної волі Руссо. Доктрина поділу влади Монтеск'ю постає як дієвий механізм запобігання узурпації влади, забезпечуючи політичну свободу через систему стримувань і противаг. Це підтверджує її актуальність в умовах сучасних демократичних систем, особливо з огляду на виклики глобалізації та трансформації політичних інститутів.

Таким чином, проведений аналіз засвідчив, що ідеї Нового часу, зокрема концепції свободи, автономії та розподілу владних повноважень, не лише стали теоретичним фундаментом сучасної політичної філософії, а й продовжують відігравати визначальну роль у розбудові механізмів правового захисту особистості у демократичних державах. Їхня універсальність та методологічна значущість слугують орієнтиром для подальшої еволюції правових і політичних систем у глобалізованому світі.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ КОНЦЕПЦІЇ СВОБОДИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ

У третьому розділі буде розглянуто, як змінюється уявлення про свободу в умовах глобалізації та технологічного розвитку. Зокрема, буде проаналізовано значення Декларації прав людини 1948 року у формуванні глобальних стандартів прав і свобод. Також буде розглянуто ідеї іспанського соціолога Мануеля Кастельса, відомого своїми дослідженнями впливу інформаційних технологій та мережевого суспільства на трансформацію особистої та колективної свободи. Окремо буде висвітлено розвиток концепції свободи в Україні, з урахуванням подій Помаранчевої революції, Революції Гідності та творчості української письменниці й інтелектуалки Оксани Забужко, яка у своїх творах глибоко осмислює взаємозв'язок між індивідуальною свободою, національною ідентичністю та історичною пам'яттю.

3.1. «Загальна декларація прав та свобод людини» (1948): роль у формуванні сучасного розуміння свободи та прав людини

«Загальна декларація прав людини», ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році, залишається вагомим орієнтиром у правозахисних дискусіях, визначаючи основні засади свободи та прав людини в сучасному світі. У європейському контексті її принципи стали фундаментом для розвитку правових механізмів захисту людської гідності, впливаючи на формування нормативних документів, таких як Європейська конвенція з прав людини. Декларація сприяла утвердженню концепції взаємозалежності прав, де свобода розглядається не ізольовано, а як складова комплексної системи соціальних, політичних та економічних гарантій. Попри це, її імплементація стикається з викликами сучасної геополітичної реальності, зокрема зі зростанням правових дискусій щодо універсальності її положень, культурного релятивізму та ефективності механізмів міжнародного примусу.

У цьому контексті одним із найважливіших аспектів Декларації є її універсалістський підхід, який сформував правові стандарти, незалежні від політичних чи національних обмежень. Вперше в історії міжнародного права права людини були сформульовані як такі, що не залежать від належності до конкретної держави. Як

наголошував один із авторів Декларації, французький юрист Рене Кассен, лише ООН мала мандат на формулювання таких принципів, які не могли бути гарантовані національним законодавством у повному обсязі [42, 289-290]. Документ заклав основи нової етичної парадигми, стверджуючи, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» (ст. 1 ЗДПЛ) [8]. Ця концепція знайшла своє вираження у статті 14, яка гарантує право кожної особи шукати притулок від переслідувань в інших країнах, а також у статті 15, що закріплює право на громадянство. Оскільки такі положення виходять за межі юрисдикції окремих держав, вони передбачають наявність транснаціонального механізму правового захисту.

Саме з цієї позиції міжнародне право отримало новий вимір, адже Декларація стала теоретичною основою для створення ключових правових механізмів, які регулюють питання прав людини у міжнародному контексті. Попри те, що ЗДПЛ не має обов'язкової юридичної сили, її норми стали джерелом натхнення для розробки міжнародних договорів та національних конституцій. Зокрема, Декларація стала основою для двох ключових міжнародних пактів, як «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» (МПГПП) та «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права» (МПЕСКП), які разом формують так званий «Міжнародний білль про права людини» [41].

Одним із ключових внесків ЗДПЛ є концепція взаємозалежності та неподільності прав. Свобода у цьому контексті розглядається не як абстрактна чи ізольована категорія, а як система прав, яка втрачає сенс у разі порушення будь-якої її складової. Наприклад, обмеження свободи вираження поглядів (ст. 19) може призвести до втрати доступу до інформації, обмеження політичної участі та зниження рівня освіти. Саме така системна логіка лежить в основі діяльності організацій, як-от Amnesty International, які вказують на необхідність захисту всього комплексу прав людини [41]. Себто, такий підхід дозволяє розглядати свободу не як ізольовану категорію, а як структурний елемент правозахисної системи, що функціонує через механізми міжнародного співробітництва.

Попри значний ідеологічний вплив, «Загальна Декларація прав людини» стикається з низкою викликів. Її необов'язковий характер створює правовий вакуум у випадках масових порушень, оскільки відсутні прямі механізми примусу до дотримання. Це дозволяє певним державам нехтувати правами людини, не зазнаючи

жорстких санкцій з боку міжнародної спільноти [24]. Крім того, постає питання культурного релятивізму, а саме наскільки дійсно принципи ЗДПЛ можна вважати універсальними? Критики вказують, що Декларація базується переважно на західних ліберальних ідеях, зокрема концепції автономії особистості та раціонального вибору, які можуть суперечити поглядам деяких традиційних або релігійних систем [14].

Отже, Загальна декларація прав людини 1948 року стала поворотним пунктом у формуванні сучасної концепції свободи та прав людини. Її вплив простежується в правових системах, міжнародних договорах і глобальних правозахисних рухах. Незважаючи на критику і відсутність механізмів примусу, її універсальний моральний авторитет залишається незмінним, а положення своєрідним орієнтиром для формування гуманістичної глобальної політики. Таким чином, Декларація це не лише історичний документ, а й живий етичний компас, що продовжує впливати на сучасні дискурси про гідність, рівність і справедливість.

3.2. Виклики концепції свободи в умовах глобалізації та технологічного прогресу

У контексті глобалізації та стрімкого технологічного прогресу концепція свободи зазнає суттєвих трансформацій і нових викликів, пов'язаних із питаннями прав людини та соціальної справедливості. Як зазначав Джон Мейнард Кейнс, «усі, хто хоче працювати, не обов'язково можуть знайти роботу» [30], підкреслюючи реальність мимовільного безробіття та ставлячи під сумнів традиційне розуміння свободи як можливості вільного самовираження через працю. Зростання економічної нестабільності і нерівності в умовах глобального ринку підриває уявлення про людину як про автономного і вільного суб'єкта, що самоусвідомлює себе в соціальному просторі. Свобода особи виявляється нерозривно пов'язаною з економічними та соціальними правами, які не завжди гарантуються в умовах глобальної конкуренції.

Водночас глобалізація прав людини та міжнародні механізми правового захисту сприяють розширенню сфери свободи, але це розширення вимагає від держав більш активного залучення до забезпечення рівних можливостей. Як вказує сучасна правова думка, «ліберали зазвичай виступають за рівність прав, тобто, що кожен має насолоджуватися тими ж правами» [23]. В умовах технологічного прогресу і автоматизації традиційних сфер праці питання рівного доступу до нових можливостей

стає ще гострішим. Справжня свобода у глобалізованому світі вимагає не лише формального рівноправ'я, а й реальних гарантій соціальної підтримки, щоб запобігти виникненню нових форм економічного і технологічного відчуження. З цієї перспективи питання рівного доступу до можливостей набуває особливого значення, адже технологічний прогрес не лише відкриває нові перспективи, але й створює умови для загострення соціальної нерівності.

На думку Чарльза Тейлора, справжня свобода полягає у здатності особи до самореалізації та автономії, що дозволяє їй контролювати власне життя і вибір. Проте розвиток автоматизованих систем прийняття рішень (ADMS), які моделюють людські когнітивні процеси, створює загрозу делегування процесів саморозуміння і самооцінки технологічним алгоритмам. Віддаючи частину особистої відповідальності машинним системам, ми ризикуємо втратити глибинне розуміння власних бажань і цінностей, що є критично важливим для формування особистої ідентичності [44]. Однак, крім соціально-економічних аспектів, стрімкий розвиток технологій впливає і на сферу самовизначення особистості, змінюючи механізми ухвалення рішень та формування індивідуальних цінностей. Тейлор наголошує, що збереження свободи можливе лише за умови активної участі особи у процесі власного самовизначення, тоді як технології повинні залишатися інструментами підтримки, а не заміщення людської автономії.

Особливо гостро стоїть питання загроз свободі внаслідок поширення технологій нагляду. Системи розпізнавання облич і великі масиви даних відкривають можливості для масового стеження, що ставить під сумнів право на приватність та свободу висловлення думок. У деяких країнах такі технології активно використовуються для контролю за населенням і придушення інакомислення, що призводить до суттєвих порушень громадянських прав [22]. Це ставить свободу під удар не тільки через фізичний контроль, але й через створення атмосфери страху, яка обмежує вільне висловлення думок та зібрання.

Крім того, цифрова епоха ставить перед свободою слова нові виклики. Регуляторні заходи, покликані боротися з кібербулінгом або небезпечним контентом, можуть мати «охолоджуючий ефект», стримуючи громадян від участі в онлайн-дискусіях. Такі обмеження, навіть якщо вони спрямовані на захист користувачів, можуть ненавмисно знижувати рівень свободи вираження, що підриває основи

демократичного суспільства. Цифрові права, включаючи доступ до Інтернету, свободу інформації та права на цифрову освіту, стають невід'ємною складовою загальної концепції прав людини в ХХІ столітті. У цьому контексті забезпечення балансу між захистом національної безпеки та підтримкою індивідуальних прав є ключовим завданням для збереження справжньої сутності свободи у глобалізованому технологічному світі.

Таким чином, виклики, що постають перед концепцією свободи в умовах глобалізації та технологічного прогресу, вимагають комплексного переосмислення існуючих підходів до прав людини, соціальної справедливості та ролі технологій. Без усвідомленого і відповідального ставлення до цих змін існує ризик перетворення свободи на формальність, що втратить свій глибинний зміст.

3.2.1. Дослідження Мануеля Кастельса про мережеве суспільство та його наслідки для свободи

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) суттєво трансформував соціальну структуру сучасного світу, сприяючи формуванню нових моделей взаємодії, влади та ідентичності. Однією з концепцій, що пояснює ці процеси, є теорія «мережевого суспільства», запропонована іспанським соціологом та політологом Мануелем Кастельсом (народився 9 лютого 1942 року). Його дослідження розкривають вплив цифрової революції на соціальні механізми та переосмислення ролі свободи в умовах глобалізації. Центральним елементом цього підходу є мережі як нова форма соціальної організації, що заміщує традиційні ієрархії та змінює логіку політичної і економічної влади. У цьому контексті мережеве суспільство постає не просто як технологічний феномен, а як концептуальна модель, що змінює спосіб організації соціальної реальності.

Кастельс визначає мережі як ключовий елемент нового суспільного устрою. Він описує їх як «набір взаємопов'язаних вузлів», що характеризуються високою адаптивністю, відкритістю та децентралізацією [15, 470]. На відміну від попередніх епох, коли основними економічними і політичними акторами були підприємці або

соціальні класи, у мережевому суспільстві провідну роль відіграють глобальні інформаційні потоки. Ці зміни визначають нові механізми взаємодії, які впливають на баланс між владою та свободою у сучасному суспільстві.

Ця нова форма соціальної організації змінює механізми влади та контролю. Наприклад, фінансові ринки, медіа, політичні інституції та корпорації функціонують за принципом мережевої логіки. Це веде до парадоксальної ситуації: з одного боку, цифрові технології відкривають нові можливості для свободи та демократизації, а з іншого – створюють механізми контролю, які важко простежити та регулювати. Відповідно, необхідно розглянути, як цифрові технології не лише розширюють горизонти демократичного волевиявлення, а й ускладнюють питання регулювання комунікаційних процесів.

Одним із найбільш суперечливих аспектів мережевого суспільства є його вплив на свободу особистості. Кастельс зазначає, що «домінуючі функції організовані в мережі, що пов'язують їх по всьому світу, водночас фрагментуючи підпорядковані функції» [15, 476]. Це означає, що доступ до ключових ресурсів визначається мережею, а не традиційними соціальними структурами. Саме в цьому аспекті постає питання про вплив цифрового середовища на автономію особистості та можливість збереження традиційних соціальних гарантій.

З одного боку, інформаційно-комунікаційні технології сприяють поширенню інформації та участі громадян у демократичних процесах. Завдяки соціальним медіа та незалежним платформам люди можуть висловлювати свої думки, мобілізувати суспільні рухи та кидати виклик політичним інституціям. Прикладом є глобальні протестні рухи, такі як «Арабська весна» або акції протесту у Гонконзі, що базувалися на цифровій комунікації. Однак водночас мережі створюють можливості для масового спостереження та контролю. Уряди та корпорації використовують алгоритми для аналізу поведінки людей, прогнозування їхніх дій та навіть маніпуляції суспільною думкою. Це викликає занепокоєння щодо конфіденційності даних та можливості цифрового авторитаризму.

Окрім змін у механізмах влади, мережеве суспільство глибоко впливає на формування особистої ідентичності. Кастельс пише, що «суспільства дедалі більше структуруються навколо біполярної опозиції Мережі та Я» [16, 3]. Це означає, що на

формування ідентичності все більше впливають цифрові технології та глобальні інформаційні потоки. Це дає підстави для розгляду проблеми цифрової ідентичності, яка дедалі більше впливає на структуру міжособистісних комунікацій та соціальних взаємодій.

У сучасному світі ідентичність людини визначається не лише її культурними, національними чи соціальними традиціями, але й цифровими платформами, які формують її спосіб мислення та поведінку. Соціальні мережі, алгоритми рекомендацій та онлайн-комунікація змінюють сприйняття себе та інших, створюючи нові форми соціальних взаємодій. З одного боку, це може бути позитивним явищем, оскільки цифрові технології сприяють формуванню нових типів соціальних рухів, що борються за права меншин, гендерну рівність та інші суспільні цінності. З іншого боку, вони можуть спричиняти поляризацію та сегрегацію суспільства, коли окремі групи формують закриті інформаційні простори, що зміцнюють їхні упередження [17].

Таким чином, концепція мережевого суспільства, сформульована Мануелем Кастельсом, розкриває структурні зміни у соціальних механізмах, політичних інституціях та динаміці особистісної ідентичності, що відбуваються під впливом інформаційно-комунікаційних технологій. Формування глобальних мереж взаємодії змінює традиційні форми влади, сприяючи децентралізації процесів управління, водночас породжуючи нові виклики для свободи. З одного боку, цифрова комунікація створює умови для демократизації суспільних відносин, розширюючи можливості громадянської участі, а з іншого — вона формує складні механізми контролю, які можуть обмежувати автономію індивіда. Аналіз Кастельса засвідчує необхідність глибшого осмислення взаємозалежності між технологічним прогресом і концепцією свободи у XXI столітті, що зумовлює перегляд механізмів захисту прав людини та нових стратегій забезпечення демократичних цінностей у глобалізованому цифровому просторі [16].

3.3. Свобода в українському контексті на початку 21-го століття

На початку XXI століття проблема свободи набула особливої ваги в українському суспільно-політичному дискурсі. В умовах посттоталітарного спадку, геополітичної нестабільності та постійного напруження між демократичними прагненнями та

авторитарними викликами, поняття свободи постає не лише як філософське чи правове, але і як екзистенційне. Еволюція свободи в українському контексті демонструє динамічний процес інтеграції європейських ліберальних цінностей у локальний політичний і культурний ландшафт. У цьому сенсі український випадок є унікальним прикладом еволюції свободи на перетині пострадянської реальності та європейських стандартів прав людини.

Після здобуття незалежності в 1991 році Україна формально перейшла до демократичного ладу, однак авторитарні елементи політичної культури та слабкість правових інститутів протягом 1990-х – початку 2000-х років гальмували реальне утвердження свободи. Комуністична партія сповідувала жорстку ідеологію «імператорського крила» свого попередника, який не лише хотів відновлення комуністичної системи, але й протистояла самій ідеї українській державності. Після падіння комунізму колишні високопоставлені члени української номенклатури перетворили свою радянську політичну владу на економічний вплив і фінансовий капітал. Політична свобода у цей період часто зводилася до формального вибору без гарантій реального впливу на політику, а корупційні схеми та контроль над ЗМІ обмежували плюралізм думок [31, 118].

Зміни стали помітні у періоди масових громадянських мобілізацій – Помаранчева революція (2004) та Революція Гідності (2013–2014). Обидва рухи стали маніфестацією прагнення до свободи як самовизначення, правового порядку та європейських цінностей. Особливо Революція Гідності окреслила зсув у розумінні свободи від приватного до публічного виміру, коли тисячі людей вийшли на вулиці на захист базових прав і гідності в опозиції до політичного свавілля.

У XXI столітті свобода дедалі більше ототожнюється в українському контексті з правом на ідентичність, зокрема мовну, культурну та історичну. У контексті російської агресії після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення в 2022 році, свобода набула виміру екзистенційного вибору бути незалежною нацією. Вона більше не обмежується правовими чи політичними рамками, а розуміється як колективне право на існування, збереження культури, мови та історичної пам'яті.

Особливого значення в українському контексті набуває інформаційна свобода, яка стала одним із ключових полів боротьби в умовах гібридної війни. Російська

дезінформація, спрямована на підриг національного суверенітету та внутрішньої єдності, створює парадоксальну ситуацію, в якій свобода слова вимагає обмежень задля захисту демократії. У цьому контексті Україна змушена балансувати між демократичними стандартами свободи висловлювань і необхідністю протидії ворожій пропаганді. Баланс між національною безпекою та свободою слова є ключовим завданням, особливо у воєнний час. Сучасне українське суспільство чітко ідентифікує себе як частину європейського простору, де свобода розглядається не лише як право, але і як політична цінність та стратегічний вибір. Прагнення до членства в ЄС і НАТО супроводжується впровадженням реформ у сфері прав людини, судочинства, децентралізації та боротьби з корупцією.

Таким чином, у першій третині XXI століття українське розуміння свободи трансформувалося з формально-юридичної конструкції в площину більш глобальної екзистенціальної концепції, яка охоплює політичну, культурну, інформаційну та безпекову сфери. Українська модель свободи є водночас унікальною та універсальною, оскільки вона поєднує європейське бачення прав людини з локальним досвідом боротьби за виживання, ідентичність і гідність.

3.3.1. Внесок Оксани Забужко у формування сучасного розуміння свободи

Літературна і філософська діяльність Оксани Забужко суттєво вплинула на сучасне трактування свободи, розкриваючи її зв'язок з національною ідентичністю, історичною пам'яттю та гендерними аспектами суспільного життя. Через художню прозу, есеїстику та публічні виступи вона актуалізує питання автономії особистості у культурному та політичному просторі, наголошуючи на важливості переосмислення колоніальної спадщини та соціальних механізмів гноблення. Її творчість функціонує як інтелектуальний міст між українським гуманітарним дискурсом і загальноєвропейськими концепціями свободи, сприяючи інтеграції української думки у світовий контекст. У цьому контексті її перші твори відкрили новий вимір осмислення свободи, змінюючи усталені уявлення про індивідуальну та суспільну емансипацію.

Перший роман Забужко «Польові дослідження з українського сексу», опублікований у 1996 році, був зустрінутий як критиками, так і читачами з великими

суперечками. З його публікацією українська читацька та інтелектуальна спільнота зіткнулися з новаторським, провокативним і складним феміністичним текстом [28, 32]. Крізь призму фемінізму вона показує, як політичний гніт і соціальний патріархат переплітаються, обмежуючи як індивідуальну, так і колективну свободу, що робить її роботу критичним голосом у дискурсі про свободу як не лише політичну умову, але й глибоко особисту та культурну. Згідно з опитуванням 2006 року, цей роман було визнано «книгою, яка найбільше вплинула на українське суспільство за 15 років незалежності». Сьогодні це найбільш перекладений твір нової української прози у світі (15 мовами), входить до багатьох хрестоматій і рейтингів сучасної східноєвропейської класики. Продовжуючи досліджувати тему свободи через призму історичної пам'яті та національної ідентичності, Забужко звертається до нових художніх форм.

Її пізніші твори продовжують розширювати ці теми: «Музей покинутих секретів» (2010) присвячений історичному опору України радянському колоніалізму та поточній боротьбі за національне самовизначення. Цей роман позиціонує свободу в ширшому наративі історичної пам'яті та культурної стійкості, підкреслюючи важливість повернення замовчуваних історій для досягнення справжньої політичної та культурної емансипації. Есеїстика та нехудожні твори Забужко, такі як «Notre Dame d'Ukraine», продовжують досліджувати інтелектуальну та культурну спадщину України, пов'язуючи європейську спадщину та традиції країни з сучасними пошуками свободи та ідентичності. Поєднання літературного мистецтва, філософської рефлексії та феміністичної теорії надає її творчості унікальної глибини у висвітленні поняття свободи.

Інтеграція філософської думки Забужко з естетикою та феміністичною теорією збагачує її літературний здобуток, дозволяючи їй артикулювати свободу як концепцію, що охоплює гендерну рівність, історичну справедливість та культурний суверенітет. Її роботи знаходять відгук за межами України, сприяючи глобальній дискусії про свободу, ілюструючи, як особисте визволення невіддільне від політичної та соціальної емансипації. Звертаючись до шрамів, залишених тоталітаризмом і патріархатом, Забужко не лише критикує репресивні системи, але й пропонує бачення свободи, засноване на визнанні індивідуальної гідності та колективної пам'яті. Її роль як

публічного інтелектуала, включно з історичним виступом перед Європейським парламентом у 2022 році, підкреслює її відданість ідеї свободи.

Отже, творчість Оксани Забужко суттєво вплинула на осмислення свободи у сучасному українському контексті, поєднуючи культурний, історичний та соціальний виміри цього поняття. Її роботи висвітлюють взаємозв'язок між національною ідентичністю, пам'яттю та особистою емансипацією, демонструючи, що свобода є не лише політичним феноменом, а й процесом особистісного та суспільного самовизначення. Через художні та есеїстичні твори Забужко розкриває механізми гноблення, водночас пропонуючи альтернативні шляхи культурної та соціальної емансипації. Таким чином, її внесок у формування сучасного розуміння свободи виходить за межі літературної діяльності, стаючи важливим складником інтелектуального розвитку України.

3.3.2. Вплив Помаранчевої революції та Революції Гідності на концепцію свободи

Помаранчева революція та Революція Гідності стали вирішальними подіями в процесі трансформації суспільного сприйняття свободи в Україні. Вони не лише засвідчили здатність громадян до консолідованої політичної дії, а й започаткували переосмислення свободи як не лише правової, а й моральної та соціальної категорії. Ці події показали, що свобода є результатом активної громадянської позиції, а не просто гарантованим правом, і що демократичний розвиток суспільства неможливий без постійного критичного переосмислення механізмів влади, соціальної відповідальності та правової культури.

Зокрема, події 2004 року, які увійшли в історію як Помаранчева революція, стали ключовою віхою в еволюції поняття свободи в українському суспільстві. Вони не лише виявили глибоку кризу довіри до влади, але й означили якісний зсув у сприйнятті свободи як цінності, яка має практичне, а не декларативне значення. Як вказує звіт «Freedom House», Україна увійшла до числа пострадянських країн із найбільш відчутним покращенням демократичних тенденцій у 2004 році. Експерти організації підкреслили ефективність громадського протесту як способу трансформації напівавторитарних режимів навіть у рамках обмежених демократичних процедур [12]

[132]. Водночас варто зосередитися на глибинних чинниках, що стали передумовами протестів.

Причиною протесту стала не лише фальсифікація результатів президентських виборів, а й глибоке розчарування в інституціях влади, які зберігали риси радянського адміністрування: закритість, непрозорість рішень, патерналістське ставлення до громадян. Як зазначає Єрмеєв, ці механізми виявилися несумісними з рівнем суспільної зрілості, що формувався на мікрорівні протягом попереднього десятиліття. Влада і громадянське суспільство тяжіли до різних атракторів: перше прагнуло зберегти статус-кво, друге – досягти емансипації, гідності та партнерських відносин з державою [7].

Революція стала своєрідною точкою біфуркації, коли суспільство виявило себе як активний суб'єкт, спроможний ініціювати зміни. Солідарність людей з різних регіонів, верств і поглядів підтвердила, що свобода – це не лише правовий статус, а й форма колективної дії. Громадяни об'єдналися не заради матеріальних вигод, а з метою захисту конституційного ладу і реалізації рівних життєвих можливостей [7].

Однак досягнуті результати не забезпечили сталого розвитку громадянського суспільства. З одного боку, відбулося послаблення державного тиску на суспільство й опозиційні медіа. З іншого – не було створено стійкого механізму співпраці між владою та громадянським суспільством. Відносини між цими сферами залишилися антагоністичними, що, за словами Ю. Сурміна, перетворило постреволюційний період на «тліючий конфлікт», а не на конструктивну синергію [7].

Крім того, процес становлення демократичних інституцій виявив численні проблеми. Важливо також, що невдоволення владою не супроводжувалося розумінням свободи як відповідальності, що є характерною рисою сталих ліберальних демократій. Громадські організації залишалися слабкими через недовіру, інституційну гетерогенність і брак традицій самоорганізації, а нова політична еліта часто повторювала практики попередників. Таким чином, революція дала потужний імпульс, але не завершила процес формування свободи як ціннісної й інституційної норми.

Наступним важливим етапом, стали події 2013 – 2014 років, що отримали назву Революція Гідності, стали глибшим продовженням і поглибленням Помаранчевої революції. Вони постали як реакція на відмову тодішньої влади підписати Угоду про

асоціацію з ЄС, але швидко трансформувалися у рух морального спротиву системі, що нехтує гідністю, свободою та європейською ідентичністю українців.

Варто підкреслити, що події Євромайдану істотно трансформували стратегічні орієнтири державного розвитку. Євромайдан чітко окреслив європейські інтеграційні пріоритети України, змінивши парадигму національного розвитку. Як зазначає один з науковців Потапенко, під час протестів українці виявили вищу відданість європейським цінностям, ніж часто демонструють громадяни країн-членів ЄС [9].

Водночас, ця революція відкрила новий етап у розумінні свободи — не лише як захисту індивідуальних прав, а як усвідомленої колективної відповідальності за майбутнє держави. Героїзм протестувальників, жертви «Небесної сотні» та хвиля масового волонтерства, що почалася після подій Майдану, вказують на глибоку трансформацію ментальних установок українців — від політичного апатизму до активного громадянства [9].

Наслідком цих подій стало те, що після Революції Гідності в Україні розпочалися масштабні реформи у сферах державного управління, економіки, юстиції, боротьби з корупцією. Хоча ці трансформації ще не завершені, вони засвідчують спробу інституціоналізувати свободу як політичну норму, а не виняткову подію. Водночас громадянське суспільство продовжує виконувати роль каталізатора і контролера — саме через мобілізаційні практики, а не завдяки стійким каналам впливу на політику. Більш того, революція Гідності також спричинила зміни у міжнародному сприйнятті України: країна стала асоціюватися з боротьбою за свободу, права людини, демократичні цінності. Це посилює підтримку євроатлантичної інтеграції, реформ і оборонного сектору з боку ЄС і НАТО [9].

Таким чином, Помаранчева революція та Революція Гідності закріпили свободу як фундаментальну цінність українського суспільства, яка має не лише декларативний, а й практичний вимір. Якщо події 2004 року символізували становлення громадянського суспільства, то 2014 рік ознаменував його якісний розвиток у напрямку посилення відповідальності, національної єдності та правової самосвідомості. Обидві революції показали, що свобода не є статичною категорією, а потребує постійної рефлексії, захисту та зміцнення через інституційні механізми та громадянську активність. Український досвід засвідчує, що демократична трансформація суспільства можлива

лише за умов усвідомлення свободи як не лише права, але й обов'язку перед майбутніми поколіннями.

Висновки до розділу 3

На основі аналізу сучасних інтерпретацій та викликів концепції свободи у європейському просторі можна зробити такі висновки. По-перше, роль міжнародних правових документів, зокрема Загальної декларації прав людини 1948 року, є фундаментальною у формуванні сучасного уявлення про свободу та права людини. Вона заклала універсальні принципи рівності та гідності, які стали базою для розвитку європейського правового простору, зокрема Європейської конвенції з прав людини. Водночас, критикуючи її ідеологічну основу та недостатню юридичну обов'язковість, слід враховувати, що декларація стала джерелом натхнення для формування багатовартової системи міжнародних механізмів захисту прав, що підкреслює її системну цінність у глобальній правозахисній практиці.

По-друге, концепція взаємозалежності та неподільності прав, особливо щодо свободи вираження і доступу до інформації, підкреслює складність сучасних правових і етичних викликів. В умовах глобалізації та технологічного прогресу ці права набувають нових вимірів, що вимагає глибшого переосмислення механізмів їх захисту та реалізації. Застосовно до сучасних реалій, зростає необхідність балансування між свободою та безпекою, особливо у контексті поширення цифрових технологій, систем нагляду та інформаційної війни.

По-третє, теорія Мануеля Кастельса про мережеве суспільство розкриває трансформацію соціальної організації, влади та ідентичності під впливом інформаційно-комунікаційних технологій. Вона показує, що мережі створюють нові можливості для активної громадянської участі та демократичного волевиявлення, але водночас породжують механізми контролю та масового спостереження, що ставлять під загрозу особисту автономію. Важливо враховувати, що децентралізація влади у цифровому просторі підсилює свободу, але вимагає адекватних регулятивних відповідей для запобігання зловживанням.

По-четверте, в українському контексті сучасна історія демонструє, що свобода є не лише правовою категорією, а й колективною цінністю, що формується через

громадянські рухи, революційні події та культурні практики. Помаранчева революція та Революція Гідності виступили каталізаторами переосмислення свободи як активної громадянської позиції, що сприяє зміцненню демократичних інститутів і національної ідентичності. Водночас, сучасна українська модель свободи враховує виклики зовнішніх загроз, зокрема гібридної війни та інформаційної агресії, що вимагає відповідального підходу до питання свободи слова та приватності.

Таким чином, сучасне розуміння свободи в європейському просторі та в контексті України є досить складним, динамічним і різноманітним. Воно базується на принципах універсальності та неподільності прав людини, але водночас потребує постійного адаптування до викликів глобалізації, технологічного прогресу та внутрішніх соціально-політичних процесів. Забезпечення справжньої свободи в сучасних умовах вимагає системного підходу, що враховує як правові, так і культурні, технологічні та соціальні аспекти, з наголосом на балансі між індивідуальними правами і колективними інтересами.

ВИСНОВКИ

У даному дослідженні було проведено аналіз концепції свободи в європейському просторі, простежуючи її еволюцію від античності до сучасності. З'ясовано, що свобода як філософсько-правова категорія зазнавала трансформацій відповідно до суспільно-політичних змін, набуваючи нових значень і формулювань. Від розуміння свободи у працях Платона та Аристотеля до сучасних викликів, пов'язаних із цифровими технологіями та глобалізацією, свобода залишалася фундаментальним елементом політичної й моральної думки.

Античні та середньовічні концепції свободи формувалися під впливом етичних, релігійних та політичних умов. У Платона свобода розглядалася як гармонія внутрішнього порядку, що досягається через раціональне самовдосконалення. Аристотель, навпаки, визначав свободу через політичну участь, наголошуючи на її соціальній зумовленості. Стоїцизм додав важливий аспект внутрішньої свободи, пропонуючи модель автономії особистості перед зовнішніми обставинами. Християнська традиція Середньовіччя інтегрувала моральний вимір у концепцію свободи, підкреслюючи духовне звільнення як основний елемент особистої автономії.

Розвиток концепції свободи у Новий час супроводжувався радикальними змінами у філософському та правовому дискурсі. Просвітницькі мислителі, такі як Джон Локк та Іммануїл Кант, акцентували увагу на природних правах людини, зокрема на свободі як основі правового порядку. Концепція суспільного договору Жан-Жака Руссо сформувала новий погляд на свободу як соціальну конструкцію, що регулюється загальною волею. Шарль Луї де Монтеск'ю, розвиваючи принцип поділу влади, запропонував механізм політичної свободи, що згодом став основою сучасних демократичних систем.

Сучасні виклики свободи безпосередньо корелюють із технологічним прогресом, глобалізаційними процесами та інформаційними загрозами. Дослідження Мануеля Кастельса щодо мережевого суспільства виявляють нові форми влади та контролю, що ставлять під питання традиційне розуміння свободи. Загальна декларація прав людини 1948 року закріпила концепцію свободи у міжнародному правовому просторі, проте її

реалізація стикається з новими викликами, зокрема щодо цифрових прав та автоматизованих механізмів соціального впливу.

В українському контексті поняття свободи набуло особливого значення у періоди трансформаційних процесів. Події Помаранчевої революції та Революції Гідності засвідчили, що свобода стала не лише правовою, а й екзистенційною категорією, що визначає політичну ідентичність українців. Творчість української філософіні Оксани Забужко, зокрема її літературно-філософські дослідження, продемонструвала, що свобода є не тільки політичним феноменом, а й культурним механізмом формування національної самосвідомості.

Концепція свободи у європейському просторі набуває множинності інтерпретацій, що зумовлюють її гнучкість у суспільному сприйнятті. Вона залишається ключовим принципом правового та демократичного розвитку, водночас вимагаючи адаптації до сучасних викликів. Вивчення цієї проблематики дозволяє глибше зрозуміти основоположні засади прав людини та механізми їхньої ефективної реалізації у глобальному контексті, що підтверджує актуальність подальших досліджень свободи як системного явища, що впливає на політичну стабільність, соціальну справедливість та культурну ідентичність XXI століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арістотель. Нікомахова етика, 2023. 185 с. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FAristotle%2FNikomakhova_etyka.doc
2. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — Київ: Основи, 2000. 239 с. URL <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>
3. Біблія. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/186/JHN.8>. UBIO
4. Біблія. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/186/MAT.22>. UBIO
5. Гаджиєв В.В. Еволюція поняття суспільного договору (Гоббс, Локк, Руссо), Гуманітарні студії. 2013. Вип. 20. 35 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gums_2013_20_6.
6. Гай А. Щастя за Джонатаном Гайдтом: Як примирити розум та емоції, 2025 URL: <https://mentalzon.com/uk/post/5020/%D1%89%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8F-%D0%B7%D0%B0-%D0%B4%D0%B6%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC-%D0%B3%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D1%82%D0%BE%D0%BC-%D1%8F%D0%BA-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BC-%D1%82%D0%B0-%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%86%D1%96%D1%97>
7. Єремєєв О. Проблема співвідношення влади і свободи в українському суспільстві: Помаранчева революція - до та після, 2006 URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a7b66166-bf86-4e30-8612-07240a2327f0/content>
8. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 № 995_015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
9. Котляр Ю. Мосін О. Революція гідності: вибір європейського майбутнього, 2024 URL: <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2024/1/%d0%9a%d0%be%d1%82%>

d0%bb%d1%8f%d1%80%20%d0%ae.%2c%20%d0%9c%d0%be%d1%81%d1%96%d0%bd%20%d0%9e..pdf

10. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. — К.: Основи, 2000. — 355 с. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>

11. Савчак О. Де Дух Господній, там свобода, 2017 URL: <http://1773213.wiwi.web.hosting-test.net/homilies/details/id/408>.

12. Сорока С. Польський бікамералізм та проблеми запровадження двопалатного парламенту в Україні, 2010 URL: https://www.researchgate.net/profile/Svitlana-Soroka/publication/330500771_POLSKIJ_BIKAMERALIZM_TA_PROBLEMI_ZAPROVADZENNA_DVOPALATNOGO_PARLAMENTU_V_UKRAINI/links/5c432b17a6fdccd6b5b92c35/POLSKIJ-BIKAMERALIZM-TA-PROBLEMI-ZAPROVADZENNA-DVOPALATNOGO-PARLAMENTU-V-UKRAINI.pdf#page=132

13. Allison, Henry. Kant's Theory of Freedom, Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 317 pp. URL: <https://ru.scribd.com/document/380913594/Henry-E-Allison-Kant-s-Theory-of-Freedom-1990-Cambridge-University-Press>

14. Burak M. A Review Of The Meaning And Importance Of The Universal Declaration Of Human Rights, 2021. 12 pp. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1859365>

15. Castells M. The Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 1. Maiden. Oxford: Blackwell, 1996. 625 pp. URL: https://deterritorialinvestigations.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/03/manuel_castells_the_rise_of_the_network_societybookfi-org.pdf

16. Castells M. The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 2. Maiden. Oxford: Blackwell, 1997. 585 pp. URL: [https://cdn.oujdaibrary.com/books/1001/1001-the-power-of-identity-the-information-age-economy-society-and-culture-volume-ii-second-edition-information-age-series-\(www.tawcer.com\).pdf](https://cdn.oujdaibrary.com/books/1001/1001-the-power-of-identity-the-information-age-economy-society-and-culture-volume-ii-second-edition-information-age-series-(www.tawcer.com).pdf)

17. Digital society blog. Revisiting Castells' Network Society. 2017 URL: <https://www.hiig.de/en/revisiting-castells-network-society/>

18. Dr. Abhiruchi O. Locke: Natural Rights. Department of Politics & Governance, Central University of Kashmir. 159 pp. URL: <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/81671/1/Unit-11.pdf>
19. Epictetus. The Enchiridion. Translated by Elizabeth Carter, 1995 URL: <https://classics.mit.edu/Epictetus/epicench.html>
20. Felice F. If Freedom Is Born from the Dark Middle Ages, 2010 URL: <https://www.aei.org/articles/if-freedom-is-born-from-the-dark-middle-ages/>
21. Fleischacker, S. What is Enlightenment? Routledge, 2013 URL: <https://doi.org/10.4324/9780203070468>
22. Francois A. McKnight. Balancing Bytes and Rights: The Human Side of Technology. 2025 URL: <https://www.linkedin.com/pulse/balancing-bytes-rights-human-side-technology-francois-a-mcknight-jmgtc>
23. Gligorov V. Freedom and Globalisation. 2003. 18 pp. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/36861>
24. Green C. 70 Years of Impact: Insights on the Universal Declaration of Human Rights. 2018 URL: <https://unfoundation.org/blog/post/70-years-of-impact-insights-on-the-universal-declaration-of-human-rights/>
25. Gregory R. Johnson. The First Founding Father: Aristotle on Freedom and Popular Government, Hoover Press : Machan, 59 pp. URL: https://www.hoover.org/sites/default/files/uploads/documents/0817929223_29.pdf
26. Horkheimer, M., & Adorno, T. Dialectic of Enlightenment. 2020. <https://doi.org/10.1515/9780804788090>
27. How does the Stoic idea of cultivating inner freedom resonate in a world full of external constraints? Jemsu, 2023 URL: <https://jemsu.com/how-does-the-stoic-idea-of-cultivating-inner-freedom-resonate-in-a-world-full-of-external-constraints/>
28. Hrycak A. Rewakowicz M. Feminism, Intellectuals and the Formation of Micro-Publics in Postcommunist Ukraine. Studies in East European Thought 61, no. 4, 2009. 309 pp. URL: <http://www.jstor.org/stable/40646240>.

29. Inboden W. Reflections on Christianity and Freedom, 2012 URL: <https://berkleycenter.georgetown.edu/essays/reflections-on-christianity-and-freedom>
30. Keynes, J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, 1936.
31. Kuzio T. The Opposition's Road to Success. Journal of Democracy, 2005. 130 pp. URL: https://www.researchgate.net/publication/236825936_The_Opposition's_Road_to_Success
32. Liddel, P. Aristotle and the democratic conception of freedom: To rule and be ruled in turn. In: Hansen, M.H. (Ed.), Democratic Freedom and the Concept of Freedom in Plato and Aristotle. Greek, Roman, and Byzantine Studies,. Duke University Press, 2007. 5–31 pp.
33. Lindenfeld, D., & Schmidt, J. What Is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions. German Studies Review, 1998. 126 pp. URL: <https://doi.org/10.2307/1432403>
34. McDonald, C. Rousseau and Freedom. Cambridge University, 2010. URL: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511712098>
35. McLoughlin S. The Freedom of the Good: A Study of Plato ' s Ethical Conception of Freedom, University of New Mexico UNM Digital Repository, 2012. 150 pp. URL: https://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=phil_etds
36. Mohin M. Plato on Freedom, Department of philosophy Christ College, Cuttack, Vol.41, 2016. 14 pp. URL: <https://anubooks.com/wp-content/uploads/2017/02/RJPSS-16-No.-1-1.pdf>
37. Mulgan, R. Holding Power to Account: Accountability in Modern Democracies. Palgrave Macmillan, 2003
38. Porter R. The Enlightenment in National Context. Cambridge University, 1981 URL: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511561283>
39. Schaab J.D. Kant on Autonomy of the Will. 23 pp. URL: <https://philarchive.org/archive/SCHKOA-4>

- 40.Seneca. Letters from a Stoic, translated with an by Robin Campbell, 122 pp.
URL:https://hillelettersfromstoic.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/10/letters-from-a-stoic_lucius-annaeus-seneca.pdf
- 41.Universal Declaration of Human Rights. 2023 URL: <https://amnesty.ca/universal-declaration-human-rights/>
- 42.Verdoodt A. The significance of the Universal Declaration of human rights. 296 pp. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400009086a.pdf>
- 43.Vile M. Montesquieu and the Separation of Powers, Chapter 4 in Constitutionalism and the Separation of Powers (2nd ed.)Indianapolis, Liberty Fund, 1998.
URL:<https://oll.libertyfund.org/pages/montesquieu-and-the-separation-of-powers>
- 44.Weger G. How Freedom is Undermined by Advanced Technology and What to Do About It. University of British Columbia. 2019. 6 pp.
URL:<https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/3335082.3335099>